

"HOE WY VERWINTERDEN IN DAT WOESTE, WILDE, STUER, VERDRIETIGHE, COUDE, LANDT".

Willem Barents en de overwintering op Nova Zembla

Er is een tentoonstelling "Willem Barents en de overwintering op Nova Zembla" in museum 't Behouden Huys. West-Terschelling heeft zijn Willem Barentszkade en Willem Barentszstraat. En de Terschellinger zeevaartschool is genoemd naar, u raadt het al; Willem Barents.

Als de bezoeker van Terschelling het voorheen nog niet wist, dan weet hij of zij het gedurende zijn of haar verblijf zeker; Willem Barents was een Terschellinger. Geboortig van Terschelling en poorter (burger) van Amsterdam, zo wordt vermeld. En in Formerum kan men de vermoedelijke geboortegrond van deze beroemde zeevaarder aanwijzen. Hier moet Barents in ca. 1555 het levenslicht aanschouwd hebben. Van Barents' jeugd is niet veel bekend. Alleen weten we dat hij als jochie al graag kaarten moet hebben getekend. Waar hij later ook kwam; de zeeën en de kusten moesten op papier. Deze tekendrang wierp o.a. in 1595 zijn vruchten af. Juist toen de vaart door de straat van Gibraltar zich begon te ontwikkelen kwam er een kaartboek uit over de Middellandse Zee van de hand van Willem Barents. En wat voor een kaartboek! Met zorg werden zowel de kusten als het binnenland getekend.

Wanneer de schitterende kaarten vergeleken worden met hun "soortgenoten" van de 20e eeuw, blijkt hoe goed de 16e-eeuwse cartograaf, met beperkte middelen, de werkelijke situatie wist te benaderen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat men gelijk aan Willem Barents dacht, toen er werd gezocht naar iemand die een expeditie moest leiden richting het Poolgebied.....

In Holland werden nl. steeds meer plannen gemaakt om zelfstandig handel te gaan voeren met Indië en China. Alleen de Portugezen beheersten de handelsroute daar heen via Kaap de Goede Hoop. De Hollanders waren het langzamerhand beu geworden om afhankelijk te blijven van de Portugese willekeur. Een snellere handelsroute door de Poolzee naar China en Indië leek het beste alternatief. In Middelburg en Enkhuizen was men laaiend enthousiast over een vrije handelsroute, van niemand afhankelijk; geheel dus in de lijn van het Nederlandse onafhankelijkheidsgevoel. Maar in andere Hollandse steden kwam een eveneens Nederlandse eigenschap aan het licht; "Hoeveel gaat ons dat kosten?" Ook Amsterdam draaide aanvankelijk niet warm voor de koude onderneming. De geestdriftige predikantgeograaf Petrus Plancius wist echter enkele kooplieden en de Admiraliteit van Amsterdam tot deelname te overreden. En wie zou beter kunnen optreden als "Schipper en Stuerman" van de twee Amsterdamse schepen dan.....Willem Barents.

Zo vertrok op 15 juni 1594 de Zeeuws-Noord-Hollandse expeditie bestaande uit vier schepen naar het noorden. Binnen vier maanden kwamen ze met opgetogen verhalen terug: de reis was een succes. Via Straat Waygats (de zeestraat ten zuiden van Nova Zembla) waren twee schepen in een zee (de Karische zee) terecht gekomen, waarvan de kleur en het watergehalte gelijk was als in de "Spaansche zee". Een diepblauwe zee dus, die zich ongetwijfeld zou uitstrekken tot aan de rijke handelsgebieden van Azië (Althans dat vermoedde men). Het jaar daarop werd een grootscheepse actie ondernomen; zeven schepen, met dubbele bemanning waaronder diamantbewerkers en goudsmiden, zeilden met luide trom uit. De van succes verzekerde schepelingen keerden echter totaal ontgoocheld terug. In plaats van een gladde, diepblauwe zee aan te treffen, waren ze deze keer gestuit op onafzienbare ijsvlaktes onder gure omstandigheden. Het is dan ook vanzelfsprekend dat vrijwel niemand meer stond te juichen bij de gedachte aan een derde tocht. De Amsterdamse dominee Plancius wist het echter beter. De beste stuurman stond aan wal, zou misschien gedacht kunnen worden maar Plancius was al van het begin af aan overtuigd dat telkens voor de verkeerde weg was gekozen. Niet ten zuiden van Nova Zembla, door Straat Waygats, kwam men op open zee! Nee, de noordpunt van Nova Zembla moest eerst omzeild worden om vervolgens benoorden de niet veel goeds brengende ijsvelden naar Azië te kunnen gaan. Alleen de stad Amsterdam zag nog heil in de theorieën van dominee Plancius. (Middelburg en Enkhuizen hadden de hoop opgegeven). Driemaal is scheepsrecht; dit keer moest het lukken!

Op 10 mei 1596 verlieten twee kleine schepen vol goede moed de Amsterdamse haven. De complete leiding was in handen van Willem Barents. Hij kon zich volledig wijden aan de wetenschap en hoefde zich niet te bemoeien met de dagelijkse gang van zaken aan boord. Dat werd overgelaten aan de twee schippers Jacob van Heemskerck en Jan Cornelisz Rijp. Met deze laatste had Barents overigens al vrij snel onenigheid over de te volgen koers.

Onder de ongehuwde bemanningsleden bevond zich ook een jongeman, die al lang in het vergeetboek was geraakt als hij niet een dagboek van de reis had bijgehouden. Deze Gerrit de Veer bekleedde verder geen functie van enige betekenis aan boord en lichamelijk noemde hij zich "De lichtste van allen". Maar door zijn dagboek hebben wij wel een vrij goed beeld gekregen van Barents' wederwaardigheden.

Op 5 juni 1596 riep een van de mannen luidkeels zijn maten bijelkaar. Hij zag witte zwanen in zee zwemmen. Maar toen zijn collega's aan dek verschenen, werd het al gauw duidelijk dat hier geen sprake was van zwanen. Het waren stukken drijfijis; de eerste onheilspellende voortekenen!

De dagen daarop voeren de scheepjes door het drijfijjs. Het water kreeg meer en meer een raadselachtige groene kleur, gelijk gras, zodat men vermoedde dat langzaam Groenland genaderd werd. En ja, op de 9e juni kwam eindelijk land in zicht. Maar het bleek niet Groenland te zijn. Het was een betrekkelijk klein eiland vol meeuweieren en met steile kusten; tot grote schrik van Barents dreigden enkele bemanningsleden neer te storten. Maar gelukkig: "Wy ghinghen op ons naers sitten, ende seilden daer af".

Het bleef echter niet bij dat ene avontuur. De volgende dag op dit vreemde land zagen de mannen een ontzagwekkende ijsbeer. Ze gingen hem gelijk te lijf met bijlen en musketten. Het beest kreeg een geweldige slag van een bijl en zwom weg met het wapen nog in zijn rug! Na een twee uur durend gevecht kregen de mannen uiteindelijk de enorme ijsbeer klein. Als gevolg van dit voorval werd het nieuwe eiland de naam Bereneiland gegeven. De reis ging verder. Op 15 juni zagen de mannen tot hun grote verbazing een schip op zee drijven. Van de concurrentie of van inlanders? Het "schip" bleek een dode walvis te zijn, waarop een menigte meeuwen meevoeren.

Het was 19 juni en weer doemde een nieuw land op aan de horizon. Spitsbergen werd het genoemd en de mannen namen in eerste instantie aan dat dit dan wel eens een deel van Groenland zou kunnen zijn. Hier losten de Nederlanders een oud raadsel op. Had men voorheen altijd aangenomen dat rotganzen ergens in Schotland aan de bomen groeiden, op het Nieuwe Land bleek dat de vogels warempel eieren konden leggen! De onbekende broedplaatsen van de rotganzen waren ontdekt en een geheim was de wereld uitgeholpen. Waar de reis al niet goed voor was! Intussen was de verhouding tussen Willem Barentsz en schipper de Rijk onder het nulpunt gedaald. Beide mannen konden het niet eens met elkaar worden en besloten ieder zijns weegs te gaan. Willem Barents probeerde met schipper van Heemskerck en 15 anderen in het noordoosten open zee te vinden. De Rijk koos voor een noordwestelijke richting om zo aan de steeds wederkerende ijsvelden te ontsnappen.

Op 17 juli was het dagboekschrijver Gerrit de Veer die als eerste opnieuw land in de verte zag liggen: Nova Zembla! De kust werd in Noordelijke richting gevolgd want voorbij de noordpunt van Nova Zembla verwachtten de mannen weer open zee. De teleurstelling was groot. De Kruseilanden, Kaap Nassau (het noordelijkste punt), de Oranje-eilanden en de "Hoek van begeerte"; alles werd omgeven door steeds ontoegankelijker wordende ijsvelden. En telkens ondernamen hongerige ijsberen aanvallen op de bemanning. De situatie werd steeds beklemmender; reusachtige ijsschotsen sloten gaandeweg het scheepje van Barents in. Van open zee was geen sprake. Verder varen langs de oostkust van Nova Zembla was ondoenlijk geworden. Langzamerhand begon het tot de mannen door te dringen dat de enige weg nog de weg terug was. Maar de vervaarlijke ijsschotsen begonnen het schip van alle kanten in te sluiten. De overgebleven uitvlucht was nog een baai, die de naam IJshaven kreeg. Het gevaar was echter nog niet geweken. Het ijs rukte verder op en perste het beknelde schip omhoog. Het krakende schip dreigde volkomen uit zijn voegen te barsten. Barents, Van Heemskerck en de andere 15 mannen aanschouwden ontsteld dit gebeuren, "'t welk seer schrikkelijk om te hooren ende sien was, also dat een de haere te bergen stonden". Deze ijselijke situatie werd er bepaald niet rooskleuriger op. Het was 11 september toen de gruwelijke beslissing viel; een gedwongen overwintering in een mensvijandelijke natuur.....

De IJshaven bleek helemaal niet zo'n ongeschikte plaats te zijn. In de buurt troffen de mannen zowaar een riviertje met zoet water aan. En wonder boven wonder lagen er grote boomstammen en stukken drijfhout in de baai. Dit hout kwam uitstekend van pas want er moest in allerijl een onderkomen gebouwd worden. De dagen kortten en weldra zou de Poolnacht definitief invallen. Twee weken werkten de mannen koortsachtig aan het huis dat hen behouden moest. Voortdurend werden ze gehinderd door begerige ijsberen en een snijdende kou; de spijkers vrozen zelfs aan de mond. Tot overmaat van ramp overleed de scheepstimmerman gedurende de werkzaamheden. In de keiharde, bevroren grond kon men niet een graf maken; de mannen begroeven hem in een kloof in een berg. Op 2 oktober stond het huis in de binten en zoals te doen gebruikelijk was, werd er een meiboom opgeplant, maar deze keer van sneeuw. Aanvankelijk lieten de Nederlanders hun schip ongemoeid; misschien zou het ijs wegdrijven en konden ze toch nog de IJshaven uitvaren. Toen echter het laatste restje hoop vervlogen was, sloopten de mannen de houten beschotten van het schip en dichtten hiermee het huis. Vervolgens sleepten ze levensbehoeften uit het schip naar hun nieuwe onderkomen. "'t Behouden Huys" (met 16 mannen daarin) was gereed voor de verschrikkelijke Poolnacht.....

De zon verdween voor een lange tijd achter de horizon. De winter kwam in al zijn hevigheid. Op 7 november bleef de klok stilstaan vanwege de nauwelijks te harden temperatuur. Het bier zat in de gesprongen tonnen vastgevroren en eenmaal ontdooid was het "gantsch crachteloos ende smaekeloos". Zodra de gewassen hemden uit het hete water gehaald werden, stonden ze stijf van de kou. Zelfs boven het vuur ontdooiden ze met de grootst mogelijke moeite. De zon liet zich dus niet meer zien maar ook de ijsberen bleven weg. Daarvoor in de plaats verschenen poolvossen. Deze dieren kwamen als geroepen; het vlees deed denken aan dat van een konijn en van de pelzen maakten de overwinteraars mutsen. Het verse vlees was eveneens een goed middel tegen scheurbuik en zonder dat ze het ooit zouden beseffen dankten de mannen

deels hun leven aan de poolvossen. Vanzelfsprekend plaatsten de mannen poolvosvallen rond 't Behouden Huys. Het was een zaak van levensbelang geworden. Maar weldra werd het steeds moeilijker om de vallen nog te bereiken. De sneeuwjachten raasden om het huis en hopen sneeuw barricadeerden telkens de deur, die alleen nog met een fikse trap open was te krijgen. Een enkele keer waagden zich nog mannen in de duisternis.

Op 7 december waren Willem Barents en de anderen de wanhoop nabij. Het vuur was hun voortdurende zorg geweest en de verzamelde brandhoutvoorraad slonk zienderogen. Noodgedwongen spraken ze het kleine voorraadjie steenkolen aan. De warmte had een weldadige invloed. Met man en macht werden spleten, deuren en schoorsteen dichtgemaakt om zo de verkregen warmte in huis vast te houden. Tot grote ontsteltenis kregen de mannen echter last van duizelingen. Een van de mannen doorzag de ernst van de zaak; hij stootte met de moed der wanhoop de schoorsteen en de deur open. Daarop stroomde de vrieskou het vertrek binnen. De kou, vijand nummer 1, redde de mannen ditmaal van een dood als gevolg van koolmonoxidevergiftiging.

Het leven in 't Behouden Huys werd met de dag eentoniger, de stemming somberder. De bewoners lagen op bed met twee of drie kledingstukken over elkaar heen. Stenen uit het vuur dienden als kruiken in bed. Enkele mannen kregen zelfs last van bevroeringsverschijnselen.

Van een vrolijk kerstfeest kon niet bepaald gesproken worden en het getrippeel van de poolvossen over het dak verhoogde de sfeer evenmin. Hoe anders verliep de op 5 januari 1597 gehouden Driekoningenavond. Er was voor die dag wat wijn gespaard en Barents en zijn mannen deden zich tegoed aan pannenkoeken. Even werd de ijzige koude en beklemmende duisternis om hen heen vergeten en waren de bewoners van 't Behouden Huys in gedachten weer thuis bij hun vrienden in Nederland.

Tot grote vreugde bemerkten de Nederlanders dat het op 13 januari wat begon te schemeren. Ja, het was zelfs zo licht dat ze zich konden vermaken met een balspel, waarbij de knop van een vlaggenstok gebruikt werd. Ook de temperatuur steeg enigszins; grote stukken ijs vielen van de wanden en de zolder in 't Behouden Huys. Een gejuich van de mannen ging op in de stilte van de donkere Poolwereld toen aan de horizon op 16 januari een rode gloed werd waargenomen. De zon kwam terug!

De domper op de vreugde volgde; in de nacht van 26 op 27 januari stierf een metgezel. Vanwege de niets ontziende kou begaven de mannen zich om de beurt naar buiten en werkten daar met veel moeite een kleine poos aan het graf. Vervolgens zochten ze totaal verstijfd het vuur in 't Behouden Huys op en trachtten zo weer enigszins op temperatuur te komen.

Met de zon kwamen ook de beren weer voor de dag. En daar zat niemand op te wachten. Ze hielden behoorlijk huis in het schip en ook 't Behouden Huys gingen ze niet uit de weg. Ternauwer-nood wisten de mannen soms de deuren af te sluiten. Een woeste beer trachtte zelfs op 6 april via de schoorsteen het onderkomen binnen te dringen. Met veel getier scheurde hij het zeil om de schoorsteen aan flarden. Beneden wachtten de mannen gelaten af. In de duisternis kon men niets tegen het beest beginnen. Opgelucht haalden ze adem toen bleek dat de beer zijn pogingen gestaakt had. De kou nam weer toe, de IJshaven bleef hopeloos dicht. De laatste resten brandhout begon men op te maken. Barents en de anderen verzwakten zienderogen en hun voedselvoorraad (o.a. brood, beschuit, gort, bonen en erwten) minderde hard. De mannen rekenden uit dat ze nog tot augustus te eten hadden.

Gelukkig zette het voorjaar op Nova Zembla door. Steeds meer kwam de gedachte bij de mannen op om het schip te laten wat het was en Nova Zembla met open boten te gaan verlaten. Maar Willem Barents wilde daar nog niks van weten. Met open boten door de vijandelijke natuur trekken, kon pas in geval van uiterste nood overwogen worden. De schepelingen wilden echter zo snel mogelijk, koste wat het kost, de plek des onheils achter zich laten. Regelmatig trachtte men de wilskrachtige Willem Barents ervan te overtuigen.

Eind mei was de situatie er beslist niet gunstiger op geworden. De verzwakte overwintersaars begonnen met de voorbereidingen voor de terugtocht. Zo moesten de boorden van een kleine schuit hoger gemaakt worden voor de zeereis. Tevens werd er een weg gebaad, waarover de schuiten naar open zee getrokken zouden worden. Herhaalde malen moesten de uitgeputte mannen het werk onderbreken. Keer op keer werden ze belaagd door opdringerige ijsberen.

Eindelijk, op 14 juni konden de Nederlanders het troosteloze oord voorgoed verlaten. Het waagstuk kon beginnen. Willem Barents hing vlak voor het vertrek in de schoorsteen van 't Behouden Huys een kruithoortje met een brief. Hierin getuigde hij van het angstige avontuur op Nova Zembla dat 9 maanden en 20 dagen had geduurd. Zelf bracht Barents het niet tot een goed einde; op 20 juni stierf de onbetwiste leider van de expeditie. Twee metgezellen overleefden de terugtocht evenmin.

De 12 overgebleven mannen leverden echter nog een bijna onmenselijke prestatie. In twee-en-een-halve maand roeiden ze langs de westkust van Nova Zembla naar Kola (Noord-Rusland). Een afstand als van Rotterdam naar de Noordkaap! En daar in Kola wachtte hen een bijzonder aangename verrassing: Jan Cornelisz. Rijp, de schipper die bij Bereneiland het jaar ervoor was afgehaakt, heette de overwintersaars welkom op zijn schip. Op 29 oktober zagen de Nederlanders na een voorspoedige voortzetting van hun reis,

hun vaderland weer terug. Natuurlijk waren de ontdekkingsreizigers met hun mutsen van poolvosbont een bezienswaardigheid. Deze mannen hadden geschiedenis gemaakt. Want ondanks dat ze geen doorvaart naar China en Indië gevonden hadden, was de reis niet voor niks geweest. Een groot deel van het Poolgebied was in kaart gebracht. De Nederlanders hadden Bereneiland ontdekt, de noord- en westkust van Spitsbergen en gedeelten van Nova Zembla's noord- en oostkust. Nog nooit eerder hadden Europeanen in het Poolgebied overwinterd en de belangstelling voor dit gebied was definitief gewekt.

De naam Willem Barents bleef voor altijd onverbreekelijk verbonden met de woeste streken van de Barentszee, Barentsoya en Barentsburg. Na de Terschellinger cartograaf en zeevaarder waagden zich meer Europeanen in dit gebied. Zo ook de Noor Elling Carlsen, die in 1871 't Behouden Huys met de inventaris terugvond.